

ენობრივი ინტერფერენცია სამურზაყანოს ტოპონიმიაში

ტოპონომიკა ენის ყველაზე ძველი შრეობრივი პლასტია, შესაბამისად, მისი ანალიზი მეცნიერებისთვის საინტერესო ძალიან ბევრ საინტერესო კითხვაზე იძლევა პასუხს.

ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა სამურზაყანოს ტოპონიმია, სადაც ყველაზე მძლავრადაა წარმოდგენილი ენობრივი ინტერფერენცია. სახეზეა მკვეთრად გამოხატული ბილინგვიზმი.

ცნობილია, რომ სამურზაყანოში აფხაზურენოვანი ეთნოსის დასახლება მოხდა მე-18 საუკუნის დასაწყისში, როცა აფხაზეთის სამთავრო კარის წარმომადგენელმა ყვაპუ შერვაშიძემ ენგურსა და ღალიძგის შორის მდებარე ტერიტორია სამემკვიდრეოდ გადასცა თავის ვაჟს, მურზაყანს. სწორედ ამ მურზაყანს უკავშირდება რეგიონის სახელწოდება **სამურზაყანო**. მურზაყანმა თავის მამულში ჩამოასახლა აფხაზები, ამის შედეგად გვერდიგვერდ აღმოჩნდა ქართველურენოვანი (მეგრული) და აფხაზურენოვანი მოსახლეობა. აფხაზებმა შექმნეს მათთვის ენობრივად გასაგები ან შესაბამისად მოტივირებული გეოგრაფიული სახელები.

ზოგადად უნდა ითქვას, რომ აფხაზური ელემენტი სამეგრელოს უკიდურეს აღმოსავლეთის (მარტვილის რ-ნი) ტოპონიმიაშიც არის წარმოდგენილი, მაგ.: **აბურაშ წყურგილი**, ზედმ. „ბოსლის წყარო“ – წყარო აბურაში, შებეს მარცხ. შენაკადი (მარტვილი, ალერტი), სადაც **აბურა** (მეგრ.) < **აბორა** (აფხ.) „მსხვილფეხა საქონლის სადგომი“ (არშბა 1980: 15), **წყურგილი** (მეგრ.) „წყარო“ (ყიფშიძე 1914: 385); **ზაქარიაშ აძმახუ** – მინდორი აფიცარას სამხრ. კალთაზე, ჭეჭყის ქვემოთ (მარტვილი, სალხინოს სატყეო), **ცორადილი აძმახი**, ზედმ. „დამპალი გუბურა“ – გუბურა-საფლობი ნათურქუში (მარტვილი, სალხინოს სატყეო). ორენოვან ტოპონიმებში **აძმახუ / აძმახი** (მეგრ.) ნასესხებია აფხაზურიდან **ა-ძმახ** „ჭანჭრობი“ (ჯანაშია 1954: 375); **ნააფუნ(უ) / კოლიაშ ნააფუნ(უ)** – ტყე-სადოვარი ქვიზიაში, შონფონთან (მარტვილი, სალხინოს სატყეო),

აფუნი (მეგრ.) < **აფუნ** (აფხ.) „გაზაფხული“ (ჯანაშია 1954: 6). მეგრულში **სააფუნო** „საქონლის საზაფხულო ან საშემოდგომო სამოვარია“ (ცხადაია 2012). ამ შემთხვევაში ენობრივ ინტერფერენციაზე ლაპარაკი არ შეიძლება. ეს ტერმინები მწყემსების მიერაა ჩამოტანილი, შემდგომ კი ტოპონიმებად გაფორმდა (შევნიშნავთ, რომ სამეგრელოს აღმოსავლეთში გავრცელებული აფხაზური ტოპონიმები მესაქონლეობას უკავშირდება).

ჩვენს ხელთ არსებული სამურზაყანოში წარმოდგენილი ქართველურ-აფხაზური ტოპონიმები რამდენიმე ჯგუფს ქმნის (ტოპონიმკური მასალები ამოღებულია პ. ცხადაიას წიგნიდან „სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი“ (ცხადაია 2003).

გვხვდება სინონიმური ტოპონიმები (ერთ გეოგრაფიულ პუნქტს ჰქვია იდენტური ქართველური და აფხაზური სახელი). ეს ტერმინები კალკირების გზით არის შექმნილი. მათ რიცხვი ყველაზე მეტია და 80-ზე მეტი ერთეულითაა წარმოდგენილი:

ადაღორა / ოგორღე – სახნავი, ეტიმ. „საბაყაყე“; შდრ. **ა-დაღ** (აფხ.) „ბაყაყი“ (ჯანაშია 1954: 93), **გორღი** (მეგრ.) „ბაყაყი“ (ციფშიძე 1914: 219);

ათგრქეიკვარა / თურქიშ ღალ „თურქის ღელე“ (აფხ., მეგრ.) – აყვარათბის მარჯ. შენაკადი (კოხორა, ლეკუმხარა). შდრ. **ა-თგრქა** (აფხ.) „თურქი“ (ჯანაშია 1954: 129), **ა-კარა** (აფხ.) „ღელე“ (ჯანაშია 1954: 152); **ღალი / ღალღ** (მეგრ.) „ღელე“ (ციფშიძე 1914: 349);

აპაპ(ი)კვარა / პაპაშ წყარი – ოქუმწყაროს მდგენელი, ეტიმ. „მღვდლის წყალი“; მღვდლის აღმნიშვნელი **ა-პაპ** აფხაზურს მეგრულიდან აქვს შეთვისებული (ჭარაია 1912: 10). (**ა**)**კარა** იხ. ზემოთ.

აბგახუჭი / ჰიჭე ტურა – ბორცვი ნარჯხეუს სერის ჩრდ.-აღმ. ნაწილში, ეტიმ. „პატარა მელა, ტურა“; აფხაზურში **ა-ბგა** საერთო სახელია მგლის, ტურის, მელიასი (ჯანაშია 1954: 65), ხოლო **ა-ბგახ⁰გჰე** „ტურას“ აღნიშნავს (იქვე). საკუთრივ **ა-ხ⁰გჰე** „პატარას“ ნიშნავს (ჯანაშია 1954: 426); მეგრული ტოპონიმიც „პატარა ტურას“ ნიშნავს.

არანაპიხ / არანაშ წყურგილი – წყარო, ქვადეის ერთ-ერთი სათავე (ნარჯხეუ). ეტიმ. „არანას წყარო“; **არანა** პირსახელია, **ა-ძგზ** (აფხ.) „წყარო“ (ჯანაშია 1954: 378), **წყურგილი** (მეგრ.) „წყარო“ (ციფშიძე 1914: 349);

არადუ / დიდნეძი ზედმ. „დიდი კაკალი“ – მინდორი, „ჯარობის“ ადგილი წარჩის მარჯ. მხარეს (ჩხორთოლი); **ა-რა** (აფხ.) „კაკალი“ (ჯანაშია 1954: 229); **ა-დღუ** (აფხ.) „დიდი“ (ჯანაშია 1954: 96); **ნეძი** (მეგრ.) „კაკალი“ (ციფშიძე 1914: 288);

ლოგუაა რხუ / ლოგუეფიშ სუკი „ლოგუების ბორცვი“ – ბორცვი თომიკვარასა და ბარზალკვარას შუა (ჯგერინი). **ა-ხ°გ** (აფხ.) „გორაკი, ბორცვი“ (ჯანაშია 1954: 418); **სუკი** (მეგრ.) „გორაკი“ (ციფშიძე 1914: 320);

აყვარა / რეყე – სახნავები ღალიძგის ნაპირას (კაციჰაბლა); **ა-ყარა** (აფხ.) „რიყე“ (ჯანაშია 1954: 315); **რეყე** (მეგრ.) „რიყე“ (ციფშიძე 1914: 305).

ბარდლუ იჰაქვა / ბარდლუმ სხული – შესასვენებელი ადგილი მთის გზის დასაწყისში (ჩხორთოლი); **ბარდლუ** პირსახელია, **ა-ჰა** (აფხ.) „მსხალი“ (ჯანაშია 1954: 451), **სხული** (მეგრ.) „მსხალი“ (ციფშიძე 1914: 325). ტოპონიმი ნიშნავს „ბარდლუს მსხალს“.

გედლაჩ ინაარა / გედლაჩიშ ფერდი – ფერდობი ქაცვარკვარის მარც. მხარეს (ამხიდა, აგუბედიის თემი). **გედლაჩ** პირსახელია. **ა-ნაარა** (აფხ.) „ფერდობი“ (ჯანაშია 1954: 201), **ფერდი** (მეგრ.) „ფერდობი“ (ჭარაია 1997: 135).

გვხვდება პარალელური ტოპონიმები, რომლებიც განსხვავებულადაა მოტივირებული (მათი რიცხვი შედარებით ნაკლებია):

აბაბჟარაშდული / ოქუალონი – ტყე-ფერდობი აბაბჟარაში (მ. კოპიტი). პირველი ვარიანტი ჰიბრიდულია: აფხაზურენოვან ტოპონიმს (**აბაბჟარა** „ციხეთაშუა“ (აფხაზ.) დართვია მეგრული **დული** „თავი“ ინდიკატორი; მეორე ვარიანტი **ოქუალონი** „ქვანარი“ მეგრულია.

აბსრაკვარა / სამაჯინო – ოქუმწყარის მარც. შენაკადი და მისი ხეობა (მთა). პირველი ვარიანტი აფხაზურია: **ა-ფსრა** „სიკვდილი, გაქრობა“ (ჯანაშია 1954: 279), **ა-კარა** (აფხ.) „ღელე“ (იხ. ზემოთ), ტოპონიმი ზედმიწევნით „სიკვდილის მდინარეს“ ნიშნავს, მეორე ვარიანტი მეგრულია: **მაჯინე / მაჯინე** „მონადირე“ (ჭარაია 1997: 92), **სამაჯინო** „ადგილი, სადაც მონადირე უსაფრდება ნადირს“.

აჰა(ფ)ძიხ / ტემიშიშ წყურგილი – წყარო, წყურგილიმ ღალის სათავე აბაჟუში (ნარჯხეუ). **ა-ჰაფე** (აფხ.) „გამოქვავებული, მღვიმე“ (ჯანაშია 1954:

454), **ა-ძგზ** (აფხ.) „წყარო“ (იხ. ზემოთ), ზედმ. „მღვიმის წყარო“, მეგრულ ტოპონიმში **ტემიში** პირსახელია, წყურგილი კი „წყარო“.

სოლომკაა რხუ / სოლომკეფიშ ნოხორი – ბორცვი ბარზალკვარის მარც. ნაპირას, სადაც ცხოვრობდნენ უკრაინელები, გვარად სოლომკო (ჯგერიანი). პირველი ვარიანტი აფხაზურია და ნიშნავს სოლომკოს ბორცვს – **ა-ხ^გ** (აფხ.) „გორაკი, ბორცვი“ (იხ. ზემოთ). მეორე ვარიანტი მეგრულია და ნიშნავს სოლომკოს ნასახლარს – **ნოხორი** „ნასახლარი“ (ჭარაია 1997: 105).

ტოპონიმთა ერთ ჯგუფს ქმნის ჰიბრიდული სახელები – კომპოზიტური, ან სინტაგმური შესიტყვებით მიღებული გეოგრაფიული სახელები, სადაც ან მორფემებია ნასესხები, ან სინტაგმის ერთ-ერთი წევრი:

ალაჰვარაშ სუკი – მინდორი ნარჯხეუს სერის კალთაზე (ნარჯხეუ), ზედმ. „საცეხვლის სერი“ – **ალაჰვარა** (აფხ.) „საცეხველი“ (ჯანაშია 1954: 173), **სუკი** (მეგრ.) „სერი“ (ყიფშიძე 1914: 320);

გორღამილი ახრა – კლდე მთაში, ზედმ. „დაღარული კლდე“ – **გორღამილი** (მეგრ.) „დაღარული, ღრმად ჩაჭრილი, ჩახეული, ჩახრამული“ (ქობალია 2010: 197), **ახრა** (აფხ.) „ციცაბო კლდე“ (ჯანაშია 1954: 416);

დათაშ აფთვრა – ტყე ოისგრეში, ზედმ. „დათას სადგომი“ – **დათაშ** (მეგრ.) „დათასი“, **აფთვრა** (აფხ.) მწყემსების საზამთრო სადგომი“ (ჯანაშია 1954: 6);

ახეფორხუ – ტყეს ერქვა სარიგვაში (ოქუმი). **ა-ხ^ა** (აფხ.) „წაბლი“ (იხ. ზემოთ); **ფორხუ** (მეგრ.) „დაქცეული, დაჩიავებული; დაფეხვილი; ხეიბარი“ (ქობალია 2010: 628);

გვაჯიშ ჩაითრა – ჩაის ფართობი ჯოჯიშკვარის ნაპირას (ოხოჯა). **ა-ჩაითრა** (აფხ.) „საჩაიე (ფართობი)“ (ჯანაშია 1954: 341);

ნოჯხეუმ აკუდელი – გორა, ნოჯხეუს დაბალი განშტოება ქოღეის სათავესა და ოტაფის ზემო წელს შუა (ნარჯხეუ). **აკუდელი** (აფხ.) < **კუდელი** (მეგრ.) „კუდი“.

ჩანთაშ აძიხ „ჩანთას წყარო“ – წყარო უჩან ირაში (პატრახუწა, აგუბედიის თემი).

დასტურდება კომპოზიტიური, ან სინტაგმური ტოპონიმები, რომლის ყველა ნაწილი აფხაზურია, მაგრამ მორფემა ან კონსტრუქცია ქართველურია:

აბმაკვარაშ ახრა – ჭიუხები აბმაკვარის სათავესთან (მთა). – **ახრა** „კლდე“ (აფხ.), **აკვარა** „ღელე“ (აფხ.), კომპოზიტის ორივე ნაწილი აფხაზურია, მაგრამ მართული მსაზღვრელი წარმოდგენილია მეგრული ნათესაობითი ბრუნვით;

არაზატუმ ალფუ – ხევი ატაზატუმში – **არაზატუ** (აფხ.) „ეული კაკალი“, **ალფუ** (აფხ.) „ხრამი“, ქართველური ატრიბუტული სინტაგმაა.

ბერზოა(ჰა)ფუ / ბერზუჰაფუ / ბერძო(ჰ)აფუ „ბერზოს მღვიმე“ (აფხ.) – ხეობა, სამოვარი აშთის დასავლეთით (მთა). **ბერზო** პირსახელია. სავარაუდოა: ა. აფხაზურ ტოპონიმს მეგრულის ფონეტიკური იერი აქვს მიღებული. ბ. ა-ჰაფუ მეგრელთა მეტყველებაშიც არის შესული. ამიტომაც არაა გამორიცხული: **ბერზომ აჰაფუ > ბერძოაჰაფუ**. იხ. ბერძოა(ჰ)აფუმ წყარი.

აფხაზურ-მეგრულ ენობრივ ინტერფერენციას შეუქმნია ტოპონიმის ფონეტიკურად ადაპტირებული ფორმაც:

ოტაფი / ვატაფ – ღალიძგის მარც. შენაკადი და მისი ხეობა. იწყება ნარჯხეუს სერის სამხ. კალთაზე (ატიშადუ, საჩაჩხალია). თავდაპირველი ფორმა უნდა იყოს **ოტოფე**, რაც მეგრულში ნიშნავს სატოფე (ტოფობის) ადგილს (ამ მდინარის შუა წელამდე ამოდის თევზი ქვირითის დასაყრელად). **ვატაფ** აფხაზურ ენაზე ადაპტირებული ვარიანტია.

(ა)კვალაშანი / კოლოშანი – ტყე ქვადეის მარჯ. მხარეს (ნარჯხეუ). **კოლოში** (>კვალაში) ყურძნის ჯიშია მეგრულში. -ან (< ონ) მეგრულში კრებითობის სახელების მაწარმოებელი სუფიქსია. მაშასადამე, ტოპონიმის თავდაპირველი ფორმაა **კოლოშანი < კოლოშონი**, ხოლო **აკვალაშანი** მისი გააფხაზურებული ვარიანტია, რომელსაც აფხაზურ ნიადაგზე ეტიმოლოგია არ ემეზნება. შდრ.: **აკალოშრა** – ხევი ჯუხუს მარც. მხარეს.

აჯმანწვარა / ჯიმანწვარა „სადაც თხები გაწყდა“ (აფხ.) – სერი ოხოჯის სათავესთან (ამხიდა, ტყვარჩელის თემი). აფხაზურმა ფორმამ

განიცადა ფონეტიკური ცვლილება და გახდა „ქართველური“ – ა-ჯმა-ში გაჩნდა „ზედმეტი“ ი – მეგრული ფონოტაქტიკის შესაბამისად, შეიქმნა მარცვალი, ასევე დაიკარგა ზოგადობის ა– ნიშანი. მეგრული ფორმა შინაარსისგან დაცლილია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

არშბა 1980 – Н. В. Аршба, Словарь животноводческих терминов. Абхазско-русский, русско-абхазский. Сухуми

ქობალია 2010 – ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი

ყიფშიძე 1914 – И. А. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем.. С-ПБ.

ცხადაია 2003 – პ. ცხადაია, სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელები, თბილისი

ცხადაია 2012 – პ. ცხადაია, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელები, მარტვილი

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ჯანაშია 1954 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, 44, თბილისი, 2016, გვ. 26–30

Ibero-Caucasian Linguistics, Vol. 44, Tbilisi, 2016, p. 26-30,